

fejtett ellenállás, a mintegy provokált vereség, veszteség okozta a pénz römlését, a devalvációt.) „Tudsz-e, sánta, érzeni?” — kérdi gúnyosan Napoleon — Sorsodat eldöntötte a kozáktánc, kontratánc (tudjuk, mit jelent HORVÁTHNál a „tánc”), vagyis az „előbbeni sok erőltetés”. Megerőltetted magadat abban, hogy a bécsi császárt védelmezted ellenem s úgy méltán tönkre mentél. Belebetegedtél, „megrekedt az arany ér” benned, azaz aranypénzed, jó pénzed elfogyott, s olyanforma podagra esett beléd, — megint szójáték a „bankó”-val — hogy „bétsi bankó”-ra jutottál. Ilyen elgyengült ínúnak már csak a tipegős-topogós, tunya stájer tánc való (vö. CSOKONAI: Dorottya II.), az ilyen elgyengült nemzetnek csak a német előtt való teljes meghódolás való, az olyan egyhangú politikai élet, „melyben nincs mutatio”, nincsen „változás”. „Szokj hozzá, szegény nemés: másra nem vagy érdemes” — hiszen nem hallgattál a kiáltványomra; holott elmaradhatott volna vereséged, megszabadulhattál volna a német elnyomástól. Most ehon van: „egy s közös a muzsikás”, egy zsarnok bírteged az Ausztriai Birodalom többi népeivel. „Egy a szála”, nincsen külön, független Magyarország, hanem benne vagy a nagy birodalomban. A „tánc se más”, a te táncod sem lehet más, mint a többi ausztriai népeké: nem lehet neked a többitől eltérőleg alkotmányod, szabadságod. „Hacsak” — rendkívül nyomós ez az utolsó sor — „hacsak egy régi lejtő nem lesz a búfelejtő”, azaz: hacsak búbánatod elűzésére megint el nem kezded egyszer lejteni a régi büszke magyar táncot (tudjuk, mit jelenthet ez a tánc, ez a „lejtő”), hacsak meg nem újítod megint a régi harcot . . . azt, amelyik egy emberöltő múlva csakugyan föllángolt s amelynek parazsát már a csimbókos poéta élesztgette.

(Folytatjuk.)

Mészöly Gedeon.

Földrajzi szempontok a magyar lélek mai megítélésében.

A magyar lelkeséggel mindjobban foglalkozó újabb nemzedéket bizonyos közös vonások jellemzik. Egyik legfőbb sémájuk, irányító elvük, hogy a térbeli egyszerű felosztásokat, megítéléseket veszik alapul. Ilyen módon jönnek létre például azok az ítéletek, amelyek a magyarság *keletről* származását, vagy a magyarságnak a *nyugati* kultúrával, műveltséggel való szoros kapcsolatát tartják a magyar ethnikum végső kialakulására nézve perdöntőnek. Így keletkeznek azok az értékelések is, amelyek bizonyos földrajzi tájak, így a *Dunántúl* vagy *Erdély* magyarságát aránytalanul többre s a magyar ethnikum tekintetében jellemzőbbnek értékelik más földrajzi tájak, így az *Alföld* magyarságánál. Minthogy az ilyen állásfoglalások már a tudományosság terén is hódítanak, a következőkben a magyar lel-

kiségnek a földrajzi tájak alapján való irodalomtörténeti megítélésével óhajtunk foglalkozni. Kiválasztunk egy, a magyar lélek mai megítélésére leginkább jellegzetes író s az általános típus kritikája során úgy véljük, feleletet tudunk adni arra a kérdésre is, hogy mi-kép kell megítélnünk a magyar lelkeséget.

1.

Az újabb magyar irodalmi és irodalomtörténeti értékelések során NÉMETH LÁSZLÓ írásaiban fejeződik ki legnyomatékosabban az egyes tájak népi vagy nemzeti hatását túlértékelő milieufelfogás. Németh László a Társadalomtudomány 1926. évi 5-ik számában, „Erdély lelke a legújabb irodalomban” című cikkében az elszakított Erdély íróit mutatja be az ő sajátosan színes jellemzésében. Nem célunk magával a tanulmánnyal foglalkozni, hanem csupán Németh László egynéhány általánosításával és megállapításával, melyeket cikkének bevezető és összefoglaló részében tesz:

„A nagy magyar tájegységek: a Dunántúl, az Alföld, Erdély minden időkben adtak jelentős írókat, kiváló kultúrharcosokat, de a tájak génusza nem bontakozott ki egyszerre, hangjuk nem erősödött egyenletesen. Nyugatról keletre húzódik a magyar föld megnyilatkozás-hulláma”, „a Dunántúl viszi a vezérszerepet Petőfi föllépteig. Berzsenyi, a két Kisfaludy, Vörösmarty: dunántúliak s mintha Csonkai mókás-szomorkás lelke is itt találná meg a táj-equivalenst. Pannón költészet ez, az európaihoz legközelebb eső. Az európai formákat nem érzi nyűgnek, hisz temperált itt a szemlélet, harmóniára törekvő a lélek . . .”. „A realizmus laposságai itt nem toboroznak rekrutákat. A költészet többet jelent az igazságnál, de sohasem szertelen grimaszt. Klasszicizmus, romanticizmus rokonok a kifejezés nemes előkelőségében. Derült jelenések s a legelőrehaladottabb és legegyensúlyozottabb környezet költészete, mely a népies kornak egy Jókait s a modern irodalomnak egy Babits Mihályt fog adni”.

„Más erők azok, amiket a Petőfi lírája s az Arany János epikája döbrent a fölnesselt fülekbe. Összehasonlítom a Petőfi-gyűjtemények első versét, az Aranykalással ékes rónaság kezdetűt az alig későbbi Alfölddel: egy más világ hangja ez. A Vörösmartytól Petőfihez a Dunántúlról az Alföldre vezető széles hídon sétáltam át. A sorok fegyelmezett előkelőségébe, mintha a parlagi költő, a szegedi Dugonics (de milyen Dugonics!) rikoltana bele. Erők lappangtak itt az unalmas medencében, amelyek nem maradhattak némák. Horizontfogó dombocskák helyett a megmérhetetlen végtelenség, előkelő szílesbe rejtett kúriák helyett pusztán csavargó nomádnép, tanyák és csárdák. A jambus magyar zengést kap s a kátyúk közt másodszor is polgárjogot nyer a kátyú-versforma: az alexandrin. A realizmus egyre erősödő skálája ez Petőfiktől, Aranyon és Tömörkényin át Móricz Zsigmondig. A roman-

tikus beleálmodáson, epikus derűn át egyre kérlelhetetlenebb szavak és idomok ütnek belénk. A táj, melyet Petőfi a szilajság ódájává fűtött, az aranyos színekben játszó epikán át egyre megdöbbentőbb mélységekbe zuhan, talán, hogy a száz évvel előre élt Katona Józsefet megismételje.

„A harmadik nagy tájegység: Erdély e század elejéig csak Jósikát és Keményt mondta...” „Jósika költő, de felszínes, Kemény gondolkozó s nem költő. Aki ismeri Erdély kultúrhistoriáját, vár innét valamit. Aki ismeri az erdélyi magyarságot, rendkívülit vár. S csakugyan a XX. század elején két rendkívüli ember röppen ki Erdélyből: Ady Endre és Szabó Dezső. Új levégőt, új gesztust hoznak. Ady is erdélyi, de inkább a versformáló erőben, melyeket tudatalatti atyafiság fűz a székely népballadákhöz. Szabó Dezső egész alkatában, agya gépezetében, nagy természeti erőket dübörögtető, antarktikus végleteket csatáztató szemléletében, kegyetlen türelmetlenségében, gúnyjában és szilajságában erdélyi, speciálisan székely. De Ady Endre és Szabó Dezső időnap előtt elszakadtak Erdélytől, sorsuk belekavarodott az egyetemes magyar sorsba, Budapest elette őket Erdély elől.”¹ „Erdély az egyetlen országrész, ahol nagy csoport magyar szorult hegyek közé. S ha egy kicsit gondolkodom az emberen, aki Csík vagy Háromszék fenyveseiben tör irtást, hozzáképelem a lezárt katlanokat, a mostoha természeti erők sanyargató játékait, már van valami ízem az erdélyi magyarról, aki más a Csíkban, más a Mezőségen s más a Szilágyságban, de sehol sem él édenkertben s mégis csodái közt él a hegyekké, erdőkké, konok viharokká csapzó természetnek”. „S nemcsak természet és románság szorongatja, szorongat a múlt... Itt a parányi városoknak is tradíciójuk van. Az Alföldön talán nagyközség sem lenne s itt fejedelmi személyek feledt s mégis ezer élettűnetben visszadöngő lépteivel súlyos a kövezet...” „nép, mely természet s néprajz mostohaságai közt ilyen Bethlen Gáboros multat folytat, Európában sincs több. Milliós tömegben biztosan nincs. Három adat s már egyedülivé szelektált egy egész országrészt.”²

Németh László cikke végén azután le is vonja hármas osztatú milieu elmélete végső következményeit: „A dunántúli lélek előkelő, de európai. Az alföldi magyar, de lapos. Erdély nemes és eredeti.”³

2.

Vizsgáljuk mindenekelőtt, hogy Magyarország egyes tájainak Németh László által fölvetett megkülönböztetése vajjon mennyiben felel

¹ V. ö. Társ. Tud. 1926. 392–393.

² Társ. Tud. i. h. 394.

³ Társ. Tud. i. h. 401.

meg a valóságnak? Azt találjuk, hogy a földrajzi tények ellentmondanak az ő felosztásának.

A „Dunántúl“ nem igazi földrajzi tájegység. A köztudatban általában úgy él, mint egységes, túlnyomóan dombos táj, amelyet a Duna választ el a Nagyalföldtől.⁴ A nagy folyók azonban a tájat ritkán osztják kétélféle s a Duna két partja úgy természeti (fauna, flora, hegyrendszer stb.), mint kulturális tekintetben összetartozik. A Kisalföld egyetlen összefüggő síkságot alkot, habár a Duna kettészeli is, a nyugati (alföldközi) középhegység s a pilisi hegység geológiai tekintetben hasonlóképp összefügg a dunáninneni bürzsönyi hegységgel. A Nagyalföld szintén átnyúlik a Dunán s a Mezőföld és a Dráva melléke messze benyúlólag természetes tartozékai.⁵ A köztudat a Dunántúlt egységes, dombos területnek veszi, pedig ezen a területen talán több a sík, mint a dombos vidék.⁶ Kulturális vagy emberföldrajzi tekintetben sem vehető az ekként elképzelt „Dunántúl“ egységesnek. A honfoglaló magyar törzsek éppen úgy a Duna mindkét partján telepednek le, mint ahogy az Árpádkori és későbbi megyék jó része is a Duna mindkét partján terül el.⁷ Az újabb korban ugyan a Nagyalföld felé eső megyék éle-
sebben a Duna vonalára határolódtak s megszűnt Fejérmegye ősi átnyúlása a Duna balpartjára, azonban a katolikus és protestáns egyházmegeyek ma is jórészt a Duna mindkét oldalán terülnek el.⁸

Hogy a közbeszédben *Dunántúlról, Felvidékről, Alföldről, Erdélyről* szölkünk; ennek a négyes felosztásnak igen egészséges alapjai vannak, mert ez az emberiség ősi, a négy világtáj szerinti térbeosztásában gyökeredzik. A Dunántúlon az alföldi, a dombos, sőt a hegyes részek igen nagy összevisszaságban variálódnak s nem adódott más igazán jellegzetes a nyugati részekre nézve, mint a Duna és a Dráva folyó feltünőbb határvonalai. Így kombinálódott azután a világtáji felfogás a jellegzetes értékeket kiemelő felfogással s lett a „Dunántúl“ határozott külön táj. A XVI. és XVII. század felfogásában azonban még nem olyan éles ez az elhatárolódás. A Dunántúl

⁴ V. ö. Kogutowicz K. A Dunántúl és Kisalföld 1929. 79: „Talán sehol Magyarország területén olyan nagy változatosság, egymás mellett különféle tájak annyira nagy ellentéte nem található, mint Dunántúl, mely a köztudatban szelíd dombvidékként szerepel.“

⁵ V. ö. Cholnoky Jenő. Magyarország földrajza 1929. 52., 57.; Cholnoky J.—Kogutowicz K. Magyarország hegy és vízrajzi térképe. Földrajzi közlemények 1910. II.; Strömpl G. Hegységek csoportosítása. Hegyrendszerek. Kogutowicz zsebatlasza 1923. 53.

⁶ Lóczy L. a síkföldi részek dunántúli jelentős voltát szögezi le s megállapítja, hogy a Nagy- és Kisalföld Sümegnél, tehát az úgynevezett „Dunántúl“ közepén találkoznak. A régebbi földrajzi írások is jóval egészségesebb, realisabb felfogása volt a Dunántúl és a Nagyalföld egymáshoz való természetes viszonyáról, mint a ma uralkodó köztudatnak. Fényes Elek Magyarország ismertetése c. művében a Mezőföld rónatáji voltát szögezi le s ugyanott megjegyzi, hogy a dombosabb vidék csakis a somogy-megyei Igalnál kezdődik.

⁷ A honfoglaló magyar törzsek közül Huba és Lél törzse a Kisalföldön, a fejedélem törzse a mai Fejér és Pestmegyében, Botond törzse Baranya és Bácsban helyezkedtek el. V. ö. Hóman—Szekiú Magyar történet I. 144. Az Árpádok alatt Pozsony, Komárom, Esztergom és Fejérmegye a Duna két partján terül el, Baranya pedig a Dráva két oldalán.

⁸ Így az esztergomi egyházmegeye, a dunameliéki ref., a dunáninneni ág. egyházkerület 1919-ig a Duna mindkét oldalán fekszik

nyugati fele és a Felvidék ekkor még igen szoros egységként szerepelnek, amit elősegít, hogy a Habsburg uralom alatt lévő magyarság birtoka a Balaton vonaláig s le Kanizsáig terjed. A XVIII. században a már egységes Magyarországon a nagy folyóvizek stratégiai szempontból még mindig igen fontos elválasztó vonalat jelentettek. Az országgyűlések alkalmával a követek a dunamelléki és dunántúli, tiszamelléki és tiszántúli *megyék* kerületei szerint üléseznek. A politikai fölosztásokhoz igazodnak a földrajzi kézikönyvek még a XIX. század első felében is.⁹ A Dunántúl egységes fogalma a XIX. század elején a dunántúli írók egy részének a Keszthelyi Helikon körül való csoportosulása által irodalmi hatásokkal is erősödött. A Dunántúl kitünően „dombos” jellege azután Kisfaludy Sándor és Berzsenyi Dániel költeményei, a balatonmelléki hegyek, dombok, Tihany, Balatonfüred révén szűrődött be a közvéleménybe, amikor mindezek a helyek az intelligens középosztályt oly élénken foglalkoztatták. A múlt század hetvenes éveitől kezdve a tudomány adott újabb tápot a régi, naiv közfelfogás számára. Így a magyar statisztikai tudománynak újra csak a nagy folyók szerint igazodó, geometrikus felfogása Magyarország vidékenkénti felosztásában a dunáninnyi, dunántúli, tiszáninnyi és tiszántúli részeket, a Duna—Tisza-közét s a Tisza—Maros-szögét különbözteti meg s egyetlen, a valóságba s a magyar kultúrába jobban beágyazó országrészként csakis Erdélyt hagyta meg.

Így alakult ki az idők folyamán a legkülönbözőbb tényezők hatása alatt a „Dunántúl” fogalma. Pedig a „Dunántúl” különböző tájakban való rendkívüli változatossága szinte kizárja, hogy azt egységes tájnak nyilvánítsuk. Annnyit bizonyos joggal mondhatunk, hogy a Dunántúl *nyugati része* a zalai domboktól s a Bakonytól kezdődően a Felvidékkel a Kisalföldet magába záró igen egységes, hegyes és dombos s közbeesőleg sík tájat képez. Hasonlóképpen igen egységes jellegű táj a Nagyalföld az erdélyi dombokig és hegyekig terjedő hatalmas síkságával. *Erdély* is egységes táj, a dombos és hegyes részek közepén a Mezőség gyönyörű rétségével, az Északkeleti Kárpátokon át azonban szorosan összefügg a *Felvidékkel*. Nem véletlen, hanem a földrajzi viszonyoknak a történeti alakulásokkal való szoros kapcsolatát mutatja, hogy a nagy erdélyi fejedelmek hódításai a Felvidék s az Alföld keleti felére terjedtek ki. A földrajzi, történeti, kulturális viszonyokat mind számba véve, végső eredményként azt szögezhetjük le, hogy Magyarország a Nagyalföldet a Kárpátok s az Alpok által körülvéve egyetlen nagy táj, amely csakugyan három kisebb részre oszlik, de semmiesetre a Németh László által fölvetett tájegységekre.

⁹ Így pl. az 1843-iki „Kistükör” Fényes Elek „Magyar Ország Geographiája” alapján (Pest 1840.) Magyarországot 4. részre osztja és pedig: dunamelléki, dunántúli, tiszamelléki, tiszántúli kerületekre s végül Erdély országra.

3.

A földrajzi alapvetés után vegyük most számba Németh László föltevéseit az emberi lélek és a természeti tényezők egymáshoz való viszonyáról.

Az egyéniség kialakulására ható tényezők sokrétegű halmozódásában a természeti tényezőket nem tekinthetjük uralkodóknak. A természeti tényezők e rétegződés legalján foglalnak helyet, mint a legszélesebb, de nem a legjelentősebb rétegek. A számtalan természeti tényezők között, amilyenek az éghajlat mineműsége (meleg, mérsékelt, hideg éghajlat, szelek járása, bő esőzés, páras levegő, szárazság stb.), a vizek (folyók, tavak, tengerek) bősége vagy hiánya mellett természetesen ott szerepel a domborzat (a dombos, hegyes és sík vidék) milyensége is. A többi közül épen a domborzat hatását kiemelni az egyéniség kialakulására nézve, már a természeti tényezőkkel szemben is bizonyos egyoldalúságot jelent. A vízmellettség például ép úgy hat a lélekre, mint akár a dombos vagy hegyes vidék s a tenger, vagy a nagy folyók mellett élő ember testi és lelki alkata egészen más, mint a vízben szűkölködő tájak lakójáé.

A természeti tényezőknek mindenesetre megvan a maguk nem csekénylendő szerepe, mellettük azonban a lelki tényezők, az értelem, érzelem és akarat irányítják döntőképpen az ember egyénisége kialakulását. A lelkiesség három nagy tényezője összefonódásából oly komplikált erőforrások jönnek létre, amelyek nem csupán a természeti tényezők hatását tudják ellensúlyozni, hanem azok munkálkodását teljesen más irányba terelhetik és átváltoztathatják.

Mai nap, az emberi szellem munkálkodása nagyszerű eredményeit látva, a felületes szemlélő, vagy a szellemi erőiben túlságosan bizakodó igen könnyen elképzelheti, hogy az emberi szellem fejlődésében nincs semmi gát s egyenesen a végtelen felé halad. A természettudományok nagyszerű haladása pedig a velük foglalkozók mindinkább szaporodó tömegét teszi a természeti (fizikai) tényezők irányában elfogulttá. Mindezzel szemben az igazság az, hogy a természeti és a szellemi tényezők — jóllehet egymástól jellegükre nézve igen élesen és határozottan különböznek — az emberi egyéniség kialakulásában együtt működnek, egymásra hatnak és egymással sok tekintetben összefüggnek.

Németh László tulajdonkép a tudományos igazság kritériumai ellen vét, amikor a ható tényezők sokszerű tömegéből egyetlen egyet, a természeti táj hatását s abból még külön is a domborzat hatását kiemeli, jelentőssé teszi s úgy tünteti fel, mintha annak segítségével úgy a természeti, mint a szellemi tényezők hatását az ember egyéniségére, meg tudná magyarázni. A természeti és a szellemi tényezők összefüggésének ténye ép ellenkezőleg azt követeli, hogy amint a természeti ható tényezőket, éppen úgy a szellemi tényezőket is rendezzük és pedig a szerint, amint a halmozódás legalját kitevő természeti tényezőkkel többé vagy kevésbé összefüggenek.

A szellemi tényezők közül a természeti és szellemi tényezők ilyen összefüggését mutatják elsősorban az emberi *foglalkozások*. Hogy az ember miként oldja meg létfenntartása problémáját, abban jelentős szerepe van a természetnek is, bár a kezdeményezés ezen a téren mindig szellemi jellegű. A *primitív* ember világszerte nem egy, hanem több foglalkozást űz, mondhatni egyfórmá intenzitással s a foglalkozás e sokfélesége tulajdonképp nem más, mint a különböző viszonyokhoz való kitűnő alkalmazkodás.¹⁰

De egy bizonyos fejlődési fokon vagy pedig a természeti körülmények és más szükség (leigázás, területe megszorítása, más területre szorítás) hatása alatt a primitív ember arra is képes, hogy a sokféle foglalkozás közül *egy*et kiemeljen. Hogy az ember vagy *egy* egész embercsoport egy-egy foglalkozást a többi közül kiválaszt és mindenképp előnyben részesít, tulajdonképp szintén nem más, mint a természeti speciális viszonyokhoz való, elsősorban értelmi jellegű nagyszerű alkalmazkodás. A siavataglakó beduin, a mezőségi kirgiz, az afrikai fennsíklakó galla, az északamerikai praerieken kóborló indián egyformán állattenyésztő lesz, de akként, hogy összes lelki és testi készségeit a főgondolat, az állattenyésztés köré csoportosítja. E félprimitív népek mindamellett megőrzik eredeti lelki habitusukat és sokféle foglalkozás iránti hajlamaikat és mindezeket csakis annyit változtatnak, amennyit a speciális, náluk még kitűnően természeti jellegű körülmények éppen hogy megkívánnak. A nomád pásztornépek kiemelt állattenyésztésük mellett a maguk módján a földet is művelik, szerszámaikat, fegyvereiket, szötteseiket maguk készítik. Lelki tulajdonságaikban és társadalmi szervezetük kialakításában is sajátos jellegűek: megőrzik a primitív ember ősi kóbor hajlamát, ezeknél azonban bátrabbak, harciasabbak, sőt kegyetlenebbek is, viszont család és törzstagjaik iránt ők is jószívűek, sőt egyenesen elfogultak.¹¹ A különböző viszonyok szerint így alakulnak ki sorra az állattenyésztő társadalmak mellé a földművelő, iparos, kereskedő társadalmak és egyének típusai, amelyek mind az ember különböző alkalmazkodásait jelentik. Így a földművelő ember egészen

¹⁰ L. erre névze északi nyelv- és részben fajrokonainkat a vogulokat és az osztjácokat, akikről, a régi Pallas, Witsen, Georgi) és az újabb (Brehm, Patkanov) utazók egyformán megállapítják, hogy foglalkozásaikban mennyire sokoldalúak: halászkok, vadászok, bogyókat gyűjtenek, de emellett állattenyésztést is, sőt délfelé földművelést is űznek. (Irodalom: *Osztjácok*: E. A. Brehm: Az északi sarktól az egyenlítőig. A pogány osztjácok 223–250. 239. S. Patkanov: Die Irisch-Ostjaken. St. Petersburg 1897 I. 25–27. 31–32. N. Witsen: Noord en Oost Tatarjen I–II Amsterdam 1785 I. 313 II. 631–635. 638. 640. 757. 818. 883. 886. Gr. Zichy István: A magyarság őstörténete 5. *Vogulok*: N. Witsen i. m. II 374. 886. P. S. Pallas: Reise durch verschiedene des russ. Reichs II St. Petersburg 1773–76 257–258. S. Georgi: Russland. Leipzig 1783. 66. Zichy I. i. m. 5. *Más primitív népek* sokféle és egymásba folyó foglalkozásaira névze J. W. Schmidt–W. Koppers: Völker und Kulturen. Erster Teil. Gesellschaft und Wirtschaft 164–167: Gleichstellung von Mann und Frauen in der Urfamilie. Karl von den Steinen: Unter den Zentral Brasiliens 1897. 224–229. E. Nordenskiöld: Az indiánok között 43–48. 50. 71–72. Bibó István: A primitív ember világa. Szeged 1927. 29–30.

¹¹ Lásd például az állattenyésztő népeknél a vendégarátság kultuszát és a vérbosszú kötelezettségét. (Brehm i. m. 262–265, 275–277, 280–285 Schmidt–Koppers i. m. 164–223.)

más jellegű, mint az állattenyésztő. Már nem vándorol legerősebből-legerősebbre, mint a pásztornép, aprólékos munkája egy területhez, a földhöz köti, háza is állandóbb, szilárdabb. Társadalma és lelki világa is teljesen a főfoglalkozás szerint idomul: megszokván a földtől, annak szorgos munkájától, az időjárás, az éghajlat változásától való függést, ezt a függő viszonyt egész háza népére, asszonyára, gyermekére, szolgájára is kiterjeszti. A földműves társadalom a békés, csendes, aprólékos foglalkozás révén maga is békés természetű s könnyen kerül harcias nomád népek igája alá. Amíg a nomád pásztor kalandokra vágyó, harcra kész, fantáziával teli, beszédes és élenken dalos; szabad mozgását szerető, külső magatartásában büszke, rátartós, a földműves ember jóval csendesebb temperamentumú, békeszerető, hallgatag, dalaiban mélabús.¹²

A kétféle társadalom összeolvadásakor azután számtalan új lehetőség keres utat magának. Így keletkezik a harcias nomádok és a békés földművelők összeolvadt társadalmában az egypár foglalkozás helyett a foglalkozások sokasága, az állattenyésztéstől és a földműveléstől külön válik az ipar, a kereskedelem is számtalan különböző irányt fejleszt ki. A természeti tényezők azonban e komplikáltabb társadalmi viszonyok között is lényegükben ugyanazok maradnak s az ember nem annyira velük szemben, hanem a megváltozott társadalmi rend, a már beidegzett foglalkozások és a velük járó szokások és intézmények irányában fejti ki alkalmazkodó (támadó és védekező) energiáját. Az állattenyésztők és földművelők kisebb-nagyobb faluiból kialakul a város, majd a nagyváros, ahol számtalan foglalkozási ág talál elhelyezkedést s az ember tovább fejlesztheti a maga sajátos lelki berendezkedéseit és társadalmi intézményeit. Izolált társadalmi osztályok keletkeznek, a vezetők (földbirtokosok, harcosok, papok, hivatalnokok stb.) osztályai élesebben elválnak az alsóbb osztályok (földművesek, pásztorok, kisiparosok, kiskereskedők, munkások stb.) tömegeitől és típusaitól.

A komplikáltabb városi társadalmak egyénei azonban a tipikus, a foglalkozásokkal szorosabban összefüggő jellemvonások mellett új, *tisztán szelleminek* nyilvánítható jellemvonásokat is vesznek fel. A városi, elsősorban *iparos és kereskedő* társadalomban kifejlődik a foglalkozásbeli hivatását idealizáló s a maga „civilizációját” nagyra tartó *városi polgár*. A városnak *nagyvárossá* fejlődését nyomon követi azután az *intellektuális ember* típusának kifejlődése, amely típusra azonban már az egyéni vonások a jellemzőek, mert a városi polgárral ellentétben a közzel, a társadalommal, a tradíciókkal kevesebbet törődik, de annál többet saját egyéni céljaival, egyéni érvényesülésével. Az érzelmekkel szemben előtérbe nyomul a minél tökéletesebb, elsősorban szellemi jellegű élet vágya, amelynek legfőbb eszközéül

¹² Földművelő népekre nézve I. a keleti és déli szlávok társadalmi és egyéni jellemvonásait, az orosz *mir*-t s a délszláv *zadruga*-t (v. ö. Laveley E. A tulajdon I. 20–24 II. 184–194, 202–215).

szolgál a sokszor kíméletlenséggé fajuló erős *akarat*. Ha ezt az utolsó, a város és a nagyváros rendkívül komplikált viszonyaihoz ügyesen alkalmazkodó embertípust, az *intellektuális ember* típusát is be akarjuk illeszteni az ember egyéniségéről szóló megfigyeléseinkbe, akkor e lelkeség külső megnyilatkozásain kívül azt is számba kell vennünk, hogy e típus legfőbb jellemvonásának, a szellemiségnek mik a történet során kialakuló lényeges jegyei.

Az emberiség egész fejlődésére, történetére annyira jellemző folytonos harc a természettel s az egyszerű állapotokból továbbfejllett társadalommal: alapjában szintén nem más, mint az ember ideális részének, szellemiségének harca a természet és az önmaga alkotásainak realitásával szemben. Azok a szellemi áramlatok, amelyeket mi a realizmus és idealizmus szavaival szoktunk kifejezni, csakis az ember (sokszor egymást felváltani látszó) kitűnően szellemi jellegű *alkalmazkodásainak* kényelmes összefoglalásai. Realizmus és idealizmus egymást kiegészítő, folytonosan együttműködő szellemi erőpárok az ember különböző, akár társadalmi, akár egyéni jellegű korszakaiban. Az egyszerű társadalmak, így az állattenyésztő és földművelő társadalmak is reális gondolkodásúak s a természeti és társadalmi realitás (törzsük, falujuk szokásai, intézményei stb.) még a vándorlásra, kóborlásra, kalandra kész pusztai nomád képzelmenek is határokat szab. Velük szemben a városi (elsősorban iparos és kereskedő) társadalmak, kialakulásuk során — noha minden tettükben és alkotásukban igen reálisak — mindjobban komplikáltak s kifejlődik náluk az elvont ideák szerint való gondolkodás készsége. A fejlődés során pedig az „intellektuális ember“ és az „egyéniiség“ gondolatainkban a végtelen szellemi kifejlődés felé vágyódnak s idealizmusra hajlanak. Az ilymódon kifejlődött intellektuális egyéniségnek is vannak ugyan gátjai, a természeti és társadalmi tényezők hatásai alól ép úgy nem tud teljesen felszabadulni, mint ahogy kötik a saját egyénisége kifejlődésének elsősorban szintén szellemi alkatú tényezői, a különböző életkoroknak különböző jellege, ilyenek a gyermek, ifjúkor, férfi- és öregkornak annyira jellegzetes etappe-jai, a fiatal- és öregkor önzései, túltengő realizmusa és idealizmusa, a férfikornak mindkettőt egyensúlyozni tudó jellege. Ezen a soron alakul ki a természeti viszonyok és a saját szellemi habitusa által lekötött emberből egyes alkalmazkodásai révén a tisztán szellemi értékek felé törekvő *szabad ember*.

A természeti és társadalmi tényezők s az egyéniség kifejlődésének különböző fázisait egyformán számba kell vennie annak, aki az ember egyéniségével bármiféle szempontból is foglalkozik. Az ember szellemi ereje, a külső dolgokhoz, a természethez, a társadalomhoz, önmaga testi és lelki fejlődéséhez való egyes alkalmazkodása, az első pillanattól, egész történeti és egyéni élete során folytonosan hat, de csupán *visszahat* mindarra, ami az egyéniség önkifejtését valamiféle módon lenyűgözi.

4.

Németh László egyoldalú milieu elmélete alapján túlozza és döntő hatásúnak tételezi a földrajzi tájnak az emberi lélekre gyakorolt hatását. Ezt a szerinte rendkívül termékeny hatást a való tények ellenére reáerőszakolja nemcsak a Dunántúl jelentősebb XIX. és XX. századbeli egyéniségeire, szépíróira; szerinte mindenki a Dunántúl dombos vidékének elbűvölő s lélekformáló hatása alá kerül, aki ott élete folyamán csak néhány esztendőt tölt is. Így „mintha Csokonai mókás-szomorkás lelke is itt találná meg a táj aequivalensét“, holott Csokonai életéből csak 4 évet tölt Dunántúlon.¹³ Hogy Csokonai „mókás-szomorkás lelke“ specialisan a Dunántúl találta meg a maga „táj-aequivalensét“, ezt Csokonaira nézve még szülőföldjével, a Tiszántúllal kapcsolatban sem mernénk állítani, nem is számítva azt, hogy a lángelme a földrajzi (természeti) és társadalmi (felekezeti, nemzeti, foglalkozásbeli stb.) hatások mellett is elsősorban mindig önmagát, a maga specialis, különös egyéniségét adja. De ha valakire, úgy Csokonaira különösen el lehet mondani, hogy kitünőleg egyéni vonásain kívül magán viseli a *debreceni* református diák bizonyos tulajdonságait: az elmélyedésre, az élet nehéz problémáin való töprengésre, az erkölcsi megtérésre való hajlamot egyesülve a vidámsággal, mulatozással s a függetlenségre való hajlandósággal. A magyar protestánság közös vonásai ezek, amelyek nem annyira helyi vonatkozásúak, mint inkább a magyarság általános lelki vonásaiban gyökereznek. Ezek a lelki tulajdonságok okozták, hogy a XVI. században, a korszellem hatása alatt is, szinte az egész magyarság, Csáktornytól le Fogarasig, protestáns lesz, hogy azután a katolikus visszahatás korában a magyarság más, szintén meglévő lelki tulajdonságai (arisztokratikus hajlamok: király-, törvény-, alkotmány-, egyház-tisztelet, a fény, a pompa, külső forma szeretete) kerekedjenek felül s a magyarság jó része újra katolikus legyen. A közös lelki tulajdonságok igen egyformán jelentkeznek a felvidéki Balassinál, a debreceni Csokonainál, a tiszántúli szalontai Aranyánál, vagy akár a dunántúli Pálóczi Horváth Ádámnál.¹⁴ Ezek a jellemvonások — bár a keleti részben inkább kivirágoznak, — tulajdonkép nem tér- és időbeliek, hanem a magyar-

¹³ Csokonai 1795 tavaszán, 22 éves korában, otthagyva debreceni diákságát, először Sáros-patakra, majd hamarosan Bicskére, onnét 1796-ban Pozsonyba, az országgyűlésre megy, ennek elmúltá után 1797-ben Komáromba kerül, de szerelmében csalódva nyughatatlan, kóborlásra hajló lelke bejárja a Dunántúl egyes vidékeit. Csakis Csurgón tölt huzamosabb időt, másfél évet, mint helyettes tanár. 1800-ban visszatér szülőföldjére, családi házába Debrecenbe s ott hal meg 1805-ben. Élete ez utolsó szakaszában írja a következő, belső lelki életére oly jellemző sorokat: „itt a magányosságban eltemetve élek magamnak, hazámnak és az én szokott studiumomnak; az irigy fel nem talál ősi nádfedelem között s a bigótnak sziszegési könyveim közé bé nem hallának. Érzem, hogy az ismeretlen csendességben lelkem is, mely a szerencse bányása között törpévé lett, óriásodni kezd.“

¹⁴ Arany debreceni diák korában elindul a kalandos színészi pályán, hogy hirtelen megtérve keserű önváddal térjen vissza Szalontára. Pálóczi Horváth Ádám vidám mulatozásokra hajló s lelke mélyében függetlenségre vágyó érzéseire nézve I. Mészöly Gedeon e számban megjelenti értekezését.

ság általános lelki vonásai s ép úgy ott lappanganak, mint másodlagos erők a nyugati katolikus magyarság lelkében is.

Az „európaihoz legközelebb eső“ „pannon költészet“, a dunántúli írók, költők „európai formákat szerető volta“, temperált szemlélete“ „harmonióra törekvő lelke“, és hogy a „klasszicizmus és romantizmus rokonok a kifejezés nemes előkelőségében“, szemben a „realizmus laposságai“-val: mindez nem felel meg a való tényeknek. Németh László nem is a tényekből, az író tájbeli életkörülményeiből indul ki, hanem csekély gyökerű általános elképzelésekből. Önkényesen összekeveri az irodalomtörténeti schémákat, fogalmakat úgy egymással, mint a tájfogalmakkal és helytelenül használja a lelki élet terminusait. Így a romanticizmus és classicizmus, másfelől a realizmus és idealizmus egészen különböző síkokban mozgó fogalompárok. Az egyik (romanticizmus-classicizmus) az irodalomtörténet terén használatos és itt a kifejezés *módjár*a, szabályos vagy szabálytalan voltára vonatkozik. A másik (realizmus-idealizmus) az író, költő *lelkületét* jelzi, azt, hogy a valósághoz, a tényekhez ragaszkodik-e jobban, vagy pedig a nemes eszmeiség által vezettet-e magát. A romantikus és klasszikus kifejezések a lelki élet terén is használhatók, ekkor azonban csakis lelki motivumokat, az egyén, vagy az író szertelen, vagy mérsékelt lelkületét, fantáziáját értjük alatta. A lelkiség területén a romantikus író a maga szertelenségeivel s formátlanságával, vagy pedig a klasszikus, a szabályos formákat kereső író, egyformán lehet realista és idealista. Jókai és Petőfi romantikus és realista, Ady a maga új formakeresésével, a megszokottól eltérő kifejezőmódjával ugyanaz.

A romantikus kifejezőmódba s a realizáló hajlamokba a tájhatások is bizonyos mértékig belejátszanak. De bizony Jókai életén során hiába keressük azt a dombos tájat, amely annyira hat az író „temperált szemlélet“-ére, „harmonióra törekvő lelké“-re s a honnét „derült jelenések“ meglátását s a legelőrehaladottabb és legegyenúlyozottabb környezet költészetét hozhatta volna.¹⁵ Pedig Jókai költői hajlamú már kora gyermekségétől kezdve, kedveli a meséket, a fantasztikumokat (I. Mikszáth Jókai életrajzát: Gyermekévek). Már 9 éves korában megjelenik két verse a Regélőben és a Társalkodóban, Pápán a főiskola képztársulatában pályadíjat és sok dícséretet nyer. Kecskeméti tartózkodása csak tetézte írói hajlamait. „Jókai itt szedte föl az egészséges magyar nép gyökeres gondolkodását, észjárását, humorát“. (Mikszáth i. m. 89.) Mindezek után önkény-

¹⁵ Komáromban született, ebben a régi református, rónatáji, földművelő, kisiparos városban, itt éli gyermekéveit s fiatalkorát, két esztendő kivételével, melyet Pozsonyban tölt, ahová 10 éves korában német szóra adják. Pozsony a Kisalföld szélén fekszik, a Duna sík partján s a háta mögött lévő dombok lejtőin, végtelenbe vesző kilátással a nagy rónaságra. 16 éves korától kezdve egy évet mint a felső bölcséleti osztály növendéke Pápán tölt, a Kisalföld egy másik rónatáji, földművelő, állatvásáraitól neves városában. A következő két évet, mint jogász *Kecskeméten* éli s itt ismeri meg a Nagyalföld természeti sajátosságait s az alföldi magyar népeletet. További életét Pesten, Debrecenben, utóbb állandóan Pesten tölti.

telenül föltolul a kérdés: vajjon nem más táj- és életkörülmények hathattak Jókaira, mint az életében alig szereplő dombos tájak? Németh László nem a valóságban leélt körülményekből indul ki, hanem a Dunántúl általánosságban elképzelt dombos tájából s olyan schémákat (mérsékeltség, egyensúlyozottság stb.) erőszakol reá az író lelkiségére, amelyek evvel a lelkiséggel igaz összefüggésben egyáltalán nem állanak. Jókai lelkisége, egész írói pályája határozottan romantikus és realista tendenciákat mutat, már pedig a romantizmus és a realizmus ugyanazon lelkiségben való jelenléte — ha már a természeti hatásokat akarjuk kidomborítani — a síkvidék, a róna, a mezőség tájhatásaival aránytalanul kielégítőbben magyarázható.

A kitünőleg dunántúlinak, mérsékeltnek, egyensúlyozottnak, klasszikusnak nyilvánított Babits Mihály lelkivilágára is a dunántúli dombos táj vajjon hol hathatott oly nagy mértékben, hogy azt annyira a maga képére alakíthatta volna?¹⁶ Ép ellenkezőleg, írásai-ban, kifejezőmódjában igen gyakran a szertelent s a meg nem szokottat keresi, vagyis nem klasszikus és idealista, azaz kifejezésformáiban megszokott, fantáziájában mérsékelt, hanem alapjában véve romantikus és realista. Jellegzetes regénye, a *Halálfi* ott játszódik le a dunamelléki részeken, ahol ő maga is született és fiatalkorát jórészt töltötte. Regénybeli alakjai éppen olyan józan realisták, a való élethez szorosan tapadók s almaikban, elképzeléseikben szertelenek, amint az író maga is a külső körülmények s a lelki élet aprólékos, realisztikus rajzára törekszik, hogy azután az eseményeket egy-egy hirtelen romantikus fordulattal vigye tovább. Amikor Németh László Babitsot klasszikusnak, mérsékeltnek, egyensúlyozottnak nyilvánítja, úgy látszik, hogy az ő versbeli rendkívüli kifejezés-készsége ejti tévedésbe. A formabéli készség azonban a legtöbb realistának, így Aranynak, Petőfinek stb. jellemző tulajdonsága. Az csupán a formavariációk belső kérdése, hogy ez a törekvés *Petőfinél* az ő közvetlen, jellegzetesen népi hangulatának megfelelően a magyar hangsúlyos verselés, egymagában rendkívül gazdag, kötetlenebb formájában, *Aranynál* a nyugati versformák zártabb (de a szabályos formák sokfélesége által pótoltt) módján, *Babitsnál* ugyanezen szabályos formák virtuóz, sokszor már technikai jellegű kezelésében, az újabb költőknél a briliáns verselés ellenhatásaként a prózához közeledő tisztán ritmuson alapuló rímtelen versben fejeződik ki. A kitünően idealista költő ép ellenkezőleg nem a sok, hanem a kevés kifejezőmódra törekszik, költői hangulatainak kifejezésében is elsősorban a nagyszabású ideálokat tartja szem előtt, nem pedig a pillanatnyi hangulatok minél tökéletesebb kifejezését.¹⁷

¹⁶ Szegzárdon, alföldi peremvárosban született, Pécsen járt középiskolába; egyetemi éveit Budapesten tölti, fiatalkori tanári éveit pedig Baján és Szegeden.

¹⁷ Így például Goethe és Heine versei is aránytalanul egyénibbek, mint az idealista Schilleré.

Vörösmarti sem élete körülményei, sem költészete speciális jellege alapján nem skatulyázható be a dunántúli dombos vidék mérsékeltségre hajló költői közé.¹⁸ A tájbeli föltételek alapján Németh László teóriája szerint az következne, hogy Vörösmarti költészete mindenekelőtt realista jellegű, de — jöllehet, a realitás iránt erős érzéke van s a népies helyzetdalban Petőfi kitünő előzője — egész költészete legalább is oly mértékben idealisztikus jellegű, telítve a szerelem és a hazaszeretet legnemesebb felfogásával. Vörösmarti egész ifjúkora eléggé megoszlott a sík és dombos vidék között s ezek hatását csak bizonyos erőszakoltsággal dönthetjük el az egyik, vagy a másik irányban. Költészetére mindenesetre hathatott a táj is, de még inkább a társadalmi milieu.¹⁹ Vörösmartit rendkívül heves és igaz hazafias érzései, messze túlmenőleg a nemes pathosz megszokott, mérsékletre hajló formáin, a világ legnagyobb pathetikus lírikusává avatják s egész egyénisége jellegzetes példa arra, hogy egy igazán nagy költőt nem lehet egyoldalú táj, vagy akár szellemi jellegű schémák útján megérteni.

Németh László példái között akad olyan is, ahol a tájschéma nagyszerűen ráhúzható az illető íróra, de nem azért, mintha az író egyénisége könnyedén megmagyarázható volna, hanem mert bizonyos esetekben, így Berzsenyi Dániel és a Kisfaludyak esetében a táj és a szellemi tényezők hatásai összeesnek s ugyanazon hatásokat váltják ki. A dombos táj a maga lágy vonalaival tényleg mérséklőleg hathat a lélekre.²⁰ Ez a hatás azonban izolált lenne s nem tudna beegyökekezni a lélek igazi mélyébe, hanem segíti elő a megfelelő társadalmi milieu. Berzsenyi Dániel s a Kisfaludyak költészetében a természeti milieu s a nemesi birtokos középosztály egyensúlyozó, mérséklő, bizonyos jólétből, megelégedettségéből eredő hatása összekapcsolódik a természet és a békés, csendes, nagyobb emociókat ki nem váltó, a családi élet boldogságán, vagy más szép, érzelmes ideákon, a szülőföldön, az ősi, vitézi magyar multon merengő élet szeretetében. Ha az ilyen lelkületű ember pillanatnyilag belekerül a nagyváros sodrába, nem érzi ott jól magát (amint Berzsenyi is teljesen idegen Pest írói körében) s visszavágyik az egyszerűbb viszonyok, a kisvárosi nemesi kúriák,

¹⁸ Vörösmarti a fejérmegyei Nyéken született, 11 éves korában a szintén alföldi jellegű Fejérvárra adják iskolába. Azon a részen éli le tehát első ifjúságát, ahol a két tájkeret, a „lapos” Alföld s a „domtos” Dunántúl találkozni kezd. 16 éves korában megy fel Pestre tanulmányai folytatására. 20 éves korában a tolnamegyei Börzsönybe kerül s 3 évet dombos vidéken, Tolnamegye völgyégi járásában tölt.

¹⁹ Tolnamegyei tartózkodása, a dunántúli nemesi kúriákon töltött forduló évek, ez időbeli eszményi szerelme tették Vörösmarti belső érzéseit s költészetét mérekelettebbé s a formákban is klasszikusabbá. Pesti tartózkodása, az ottani idealista, nemzetközi származású eszmék gondolatvilágát szintén idealisztikus irányba terelték. Ugyanez a pesti „reformkor” azonban a fővárosba gyűlt vidékiek révén telítve volt a szülőföldhöz, a magyar hazához való ragaszkodás mély, reális és romantikus jellegű érzéseivel.

²⁰ Nem úgy, mint a lélek szabad röptét elősegítő sík, vagy az emberi lelket egyenesen összetörő, önértétét lekicsinyítő hegyes vidék. L. Petőfi „Az Alföld” c. költeménye 1. és 2. versszakát.

vagy a vidéki földbirtokosok csendes életébe s megszenteli megelégedettségét és egyszerű, paraszti, földművelő és állattenyésztő környezetét, amelytől nem annyira lényegben, mint érzelmei nemesebb voltában különbözik.²¹ A lélek befelé fordul, sőt zárkózottá lesz (Berzsenyi), de hiszen a Dunántúl földművelő és állattenyésztő népe ugyanilyen, amint a nemesi osztályból is ki-kitör néha az ősi állattenyésztő kóbor hajlama (Kisfaludy Károly). Hogy ez a dunántúli nép minden földszeretete, realizmusa mellett is mennyire romantikus hajlamú, dalra, kóborlásra, kalandokra kész, arra nézve Deák Ferenc — aki maga is dunántúli földbirtokos volt s a Dunántúl magyar népét kitűnően ismerte — anond elrendkívül jellemző esetet: Amikor József császár idejében a német nyelv behozatalát elrendelték, „túl a Dunán mindenütt a föld népe önkéntesen gyűléseket tartott, hogy inkább, mintsem nyelvről lemondjon, visszamegy Ázsiába“. Az a nép, amely erős érzelmei révén ilyen kalandos vállalkozásokat a lehető legkomolyabban elképzel, nagyon nehezen mondható *alapjában* higgadtnak, egyensúlyozottnak, mérsékeltnek. A belőle kisarjadó nemesi, megyei, kisvárosi középosztály sem volt az, sem a XIX. század elején, sem a közepén, de még a végén sem. A dunántúli magyarság kiváló egyéneiben öntudatra jutva, a síksági részeken különösen, de a lankás, vagy a dombos részeken is, legjellegzetesebb vonásait tekintve mindig *realista és romantikus*.

(Folytatjuk.)

Bibó István.

Kecskemét.

A Magyar Nyelv 1929. január—februári füzetének „Levélszekrény“ rovatában (XXV, 80) P. D. jegy alatt azt írtam, hogy a *Kecskemét*-et a rebellis helynevek közé számítom BÁTKY ZSIGMONDNak Népünk és Nyelvünk I. évf. 38—9. lapján megjelent fejtegetése után is, mely szerint a *Kecskemét* *Kecskemegyé*-ből alakult, s utóbbiban a *Kecske* eredetileg személynév volt. BÁTKY a Népünk és Nyelvünk április—júniusi füzetében (I, 173—7) újabb érveket hoz fel nézete mellett; egyszersmind felszólít, hogy mutassak rá hibáira s indokoljam, miért nem fogadom el az ő magyarázatát.

Mivel nem akarnék olyan színben feltűnni, hogy üzenetemben könnyelműen csak a levegőbe beszéltem, eleget teszek BÁTKY kívánságának. Sőt úgy érzem, bizonyos fokig a tudomány iránt tartozó kötelességem is, hogy ne rejtsem véka alá véleményemet BÁTKYnak

²¹ L. Berzsenyi Dániel: „Megelégedés“ c. költeményét.

²² Deák Ferenc elbeszélését, aki azt bátyjától, Deák Antaltól hallotta, közli Beöthy Ákos: A magyar államiság fejlődése és küzdelmei I. 7.